

भारत का राजपत्र

The Gazette of India

भारताचे राजपत्र

असाधारण
EXTRAORDINARY
 असाधारण

भाग 12 अनुभाग 1
Part XII Section 1
 भाग बारा अनुभाग १
 प्राधिकार से प्रकाशित
PUBLISHED BY AUTHORITY
 प्राधिकाराद्वारे प्रकाशित

सं. 3]	नई दिल्ली, 7 दिसंबर 1995/16 अग्रहायण (शक) 1917	[खण्ड 6
No. 3]	NEW DELHI, 7th DECEMBER 1995/16 AGRAHAYAN (SAKA) 1917	[Vol. 6
मंक ३]	नवी दिल्ली, ७ डिसेंबर १९९५/१६ अग्रहायण (शके) १९१७	[खंड ६

स्वतंत्र संकलन म्हणून फार्मल करायासाठी या भागाला वेगळे पृष्ठ क्रमांक दिले आहेत.

विधि और न्याय मंत्रालय

(विधायी विभाग)

नई दिल्ली, 7 दिसंबर 1995/16 अग्रहायण (शक) 1917

(1) वकिंग जर्नालिस्ट्स (फिक्सेशन ऑफ रेट्स ऑफ वेजेस) एकट, 1958, (2) बॉन्डेड लेबर (ऑबॉलिशन) एकट, 1976, (3) वीकली हॉलिडे एकट, 1942, (4) फैक्टरीज एकट, 1948, (5) ड्रग्स (कंट्रोल) एकट, 1950 के मराठी अनुवाद राष्ट्रपती के प्राधिकार से प्रकाशित किये जाते हैं और ये प्राधिकृत पाठ (केद्रिय विधि) अधिनियम, 1973 (1973 का 50) की धारा 2 के खण्ड (क) के अधीन उनके मराठी प्राधिकृत पाठ समझे जाएँगे।

MINISTRY OF LAW AND JUSTICE
 (LEGISLATIVE DEPARTMENT)

New Delhi, dated 7th December 1995/16 Agrahayan (Saka) 1917

The Translations in Marathi of the (1) The working Journalists (fixation of Rates of wages) Act, 1958, (2) The Bonded Labour System (Abolition) Act, 1976, (3) The weekly Holidays Act, 1942, (4) The factories Act, 1948, (5) The Drugs (control) Act, 1950 are hereby published under the authority of the President and shall be deemed to be the authoritative texts thereof in Marathi under clause (a) of section 2 of the Authoritative Texts (Central Laws) Act, 1973 (50 of 1973).

बंधविगार पद्धती (उच्चाटन) अधिनियम, १९७६

(१९७६ का अधिनियम क्रमांक १९)

(३१ ऑगस्ट १९७५ रोजी यथाविद्यमान)

[१ फेब्रुवारी, १९७६]

जनतेतील दुर्बंध घटकांचे आर्थिक व शारीरिक शोषण करण्यास आठा धालव्याच्या वृष्टीने बंधविगार पद्धतीचे उच्चाटन करणे आणि त्याच्याशी निश्चित किंवा तबान्युचित बाबी यासंबंधी उपबंध करण्याकरिता अधिनियम.

प्रकरण १ ले

प्रारंभिक

भारतीय गणराज्याच्या सत्ताविसाऱ्या वर्षी पुढीलप्रमाणे अधिनियमित होवो :—

१. (१) या अधिनियमास 'बंधविगार पद्धती (उच्चाटन) अधिनियम, १९७६' असे म्हणता येईल. संक्षिप्त नाव, विस्तार व प्रारंभ.
- (२) त्याचा विस्तार संपूर्ण भारतभर आहे.
- (३) तो दिनांक २५ ऑक्टोबर, १९७५ रोजी अंमलात आला असल्याचे मानव्यात येईल.

२. या अधिनियमात, संदर्भांुले अन्यथा आवश्यक नसेल तर,—

(क) "आगाऊ उच्चल" याचा अर्थ, एका व्यक्तीने (यात यापुढे तिचा निर्देश 'धनको' असा करण्यात आला आहे) दुसऱ्या व्यक्तीस (यात यापुढे तिचा निर्देश 'ऋणको' असा करण्यात आला आहे) दिलेले रोखरकमी किंवा ऐनजिनसी किंवा अंशत: रोखरकमी किंवा अंशत: ऐनजिनसी अग्रिम, असा आहे;

(ख) "करार" याचा अर्थ, एखादा ऋणको व धनको यांच्यातील करार (मग तो लेखी असो किंवा तोडी असो किंवा अंशत: लेखी व अंशत: तोडी असो), असा आहे आणि यात, वेठविगारीकरिता तरतूद करण्याच्या ज्या कराराचे अस्तित्व संबंधित स्थानिक भागात प्रचलित असणाऱ्या कोणत्याही सामाजिक रिवाजानुसार गृहीत घरण्यात आलेले असते अशा कराराचा समवेश आहे.

स्पष्टीकरण.—वेठविगारीच्या पुढील प्रकारांच्या संवधात, सामाजिक रुढीनुसार, ऋणको व धनको यांच्यामधील करार सामान्यत: गृहीत घरण्यात आलेला असतो, ते प्रकार असे :—

आदियामार, बारामासिया, बसह्या, बेळू, भागेला, चेहसार, गरुंगल, हाली, टरी, हरवाई, होलीया, जाना, जीधी, कामिया, खुणिडत-मुंडित, कुथिया, लेखेरी, मुंझी, मेट, मुनीझ पद्धती, नित-मजूर, पलेह, पडियाल, पन्हाईल, सागडी, सर्जी, संजावत, सेवक, सेवकिया, सेरी, वेढी.

(ग) "पूर्वज" किंवा "वंशज" याचा भातप्रधान समाजातील व्यक्तीच्या संबंधातील अर्थ, यशा समाजात अंमलात असलेल्या उत्तराधिकार कायद्यानुसार अशा शादप्रयोगाशी अनुरूप असणारी व्यक्ती, असा आहे;

(घ) "बंधकृष्ण" याचा अर्थ, बंधविगार पद्धतीअन्वये किंवा तदनुसार एखादा बंधविगाराचे मिळविलेले, किंवा मिळविले असल्याचे गृहीत घरण्यात येणारे अग्रिम, असा आहे;

(इ) "बंधविगार" याचा अर्थ, बंधविगार पद्धतीअन्वये करण्यात आलेला कोणताही विगार किंवा सेवा, असा आहे;

(च) "बंधविगारी" याचा अर्थ, ज्याच्यावर बंधकृष्ण येते, व्यववा ज्याच्यावर ते आले असेल किंवा आले असल्याचे गृहीत घरण्यात येते तो मजूर, असा आहे;

(छ) "बंधविगार पद्धती" याचा अर्थ, ज्या अन्वये ऋणको हा धनकोबोरोबर पुढील अर्थाचा करार करील किंवा त्याने तो केलेला असेल किंवा त्याने तो केला असल्याचे गृहीत घरण्यात येते अशी वेठविगार पद्धती किंवा अंशत: वेठविगार स्वरूपाची पद्धती असा आहे, ते असे :—

(एक) त्याने किंवा त्याच्या कोणत्याही रेषीय पूर्वजाने किंवा वंशजाने घेतलेल्या अग्रिमाच्या (मग अशा अग्रिमाच्या पुराच्यादाखल कोणताही दस्तऐवज असो वा नसो) प्रतिफलादाखल आणि अशा अग्रिमावर कोणतेही व्याज देय असल्यास, त्या व्याजाच्या प्रतिफलादाखल, किंवा

(दोन) कोणत्याही रुढी प्राप्त किंवा सामाजिक आवंधनानुसार, किंवा

(तीन) उत्तराधिकाराद्वारे त्याच्याकडे प्रक्रांत होणाऱ्या एखादा आवंधनानुसार, किंवा

(चार) त्याला किंवा त्याच्या रेषीय पूर्वजांपैकी किंवा वंशजांपैकी कोणालाही मिळालेल्या कोणत्याही द्रव्यरूप प्रतिफलाच्या वदल्यात, किंवा

(पाच) एखादा विशिष्ट जातीत किंवा समाजात त्याचा जन्म झाला आहे म्हणून,

तो—

(१) स्वतः किंवा त्याच्या कुटुंबातील व्यक्तीमार्फत किंवा त्याच्यावर अवलंबून असणाऱ्या अन्य कोणत्याही व्यक्तीमार्फत धनकोकडे किंवा त्या धनकोच्या फायद्यासाठी विनिर्दिष्ट मुदतीपर्यंत किंवा विनिर्दिष्ट करण्यात न आलेल्या मुदतीपर्यंत विनावेतन किंवा नामभाव वेतन घेऊन मजूरी करील किंवा सेवा उपलब्ध करून देईल, किंवा

(२) विनिर्दिष्ट मुदतीपर्यंत किंवा विनिर्दिष्ट न केलेल्या मुदतीपर्यंत कामधंदा किंवा चरिताशब्दी अन्य साधन फोटोण्याचे स्वतःचे स्वातंत्र्य गमावील, किंवा

(३) भारताच्या राज्यक्षेत्रात सर्वत्र मुक्त संचार करण्याचा आपला अधिकार गमावील, किंवा

(४) स्वतःच्या कोणत्याही संपत्तीचा किंवा त्याच्या कुटुंबातील व्यक्तीच्यां किंवा त्याच्यावर अवलंबून असणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीच्या शमाच्या फळाचा विनियोग करण्याचा किंवा ते वाजारभावाने विकाप्याचा अधिकार गमावील;

आणि इतकोने त्रृणाची परतफेड करण्यात कधीर केल्यास त्रृणकीचा जामीनदार हा आणकोच्या वतीने बंधविगार करील, अशा आशयाचा करार ज्या पद्धतीत तो जामीनदार धनकोबरोबर करतो, किंवा त्याने तो केला असेल किंवा त्याने तो केला असल्याचे गृहीत धरण्यात येते, ती वेठविगारीची किंवा अंशतः वेठविगारीची पद्धती या शब्दप्रयोगात समाविष्ट आहे;

[स्पष्टीकरण.—शंका निरसनार्थ, याद्वारे असे घोषित करण्यात येते की, कंवाटी कामगार सेवा (विनियमन व उच्चाटन) अधिनियम, १९७० याच्या कलम २, पोट-कलम (१) खंड (ख) मध्ये व्याख्या केल्याप्रमाणे जो कंवाटी कामगार असेल किंवा अंतरराज्यीय प्रवासी कामगार (रोजगाराचे नियमन व सेवाशर्ती) अधिनियम, १९७९ याच्या कलम २, पोट-कलम (१), खंड (इ) मध्ये व्याख्या केल्याप्रमाणे जो आंतरराज्यीय प्रवासी कामगार असेल, अशा कोणत्याही कामगाराला ज्या वेठविगारीच्या किंवा अंशतः वेठविगारीच्या पद्धतीबाबीली या खंडाच्या उपखंड (१) मध्ये उल्लेखिलेल्या स्वरूपाच्या परिस्थितीत किंवा उपखंड (२) ते (४) मध्ये निर्देशिलेल्या निःसमर्थतांपैकी सर्व किंवा कोणत्याही निःसमर्थतेच्या अधीन असताना, काम किंवा सेवा करण्यास भाग पाडले जात असेल ती पद्धती, म्हणजे या खंडाच्या अर्थातर्गत ‘बंधविगार पद्धती’ होय.]

(ज) “कुटुंब” यात, व्यक्तीच्या पूर्वजांचा व वंशजांचा समावेश होतो;

(झ) “नाममात्र वेतन” याचा कोणत्याही मजुरीच्या संबंधातील अर्थ,—

(क) त्या त्या काळी अमलात असलेल्या कोणत्याही कायद्याक्ये त्याच किंवा तत्सम मजुरीच्या संबंधात, शासनाने निश्चित केलेले किमान वेतन, आणि

(ख) एखाद्या प्रकारच्या मजुरीच्या संबंधात असे कोणतेही वेतन निश्चित करण्यात आले नसेल त्याबाबतीत, त्याच स्थानिक भागात काम करणाऱ्या विगाज्याना तेच किंवा तत्सम स्वरूपाचे काम केल्याबद्दल सामान्यतः देण्यात येणारे वेतन.

यांपेक्षा कमी असेल ते वेतन, असा आहे;

(क) “विहित” याचा अर्थ, या “अधिनियमाखाली करण्यात आलेल्या नियमांद्वारे विहित केलेले, असा आहे.

अधिनियमास ३. या अधिनियमाखेरीज अन्य कोणत्याही अधिनियमितीमध्ये किंवा या अधिनियमाखेरीज कोणत्याही अधिभावी अधिनियमितीच्या आधारे परिणाम होणाऱ्या कोणत्याही सलेखात या अधिनियमाच्या उपबंधांशी विसंगत परिणाम असे काहीही अतभूत असले तरी, हे उपबंध परिणामक ठरतील.

असणे.

प्रकरण २ रे

बंधविगार पद्धतीचे उच्चाटन

बंधविगार ४. (१) या अधिनियमाचा प्रारंभ होताच बंधविगार पद्धतीचे उच्चाटन होईल आणि असा पद्धतीचे प्रारंभ होताच, प्रत्येक बंधविगारी कोणतीही बंधविगार करण्याच्या आवंधनापासून मुक्त व स्वतंत्र होईल.

उच्चाटन.

(२) या अधिनियमाच्या प्रारंभानंतर कोणतीही व्यक्ती,—

(क) बंधविगार पद्धतीअन्वये किंवा तीनुसार कोणतेही अग्रिम देणार नाही, किंवा

(ख) कोणत्याही व्यक्तीस बंधविगार करण्याची किंवा अन्य प्रकारचा वेठविगार करण्याची सक्ती करणार नाही.

करार, रुढी,
५. जिच्या आधारे कोणत्याही व्यक्तीस किंवा अशा व्यक्तीच्या कुटुंबातील किंवा तिच्यावर अवलंबून असलेल्या कोणत्याही व्यक्तीस, बंधविगार म्हणून कोणतेही काम करणे किंवा सेवा करणे भाग पडत असेल अशी कोणतीही रुढी किंवा परंपरा किंवा संविदा, करार किंवा अन्य सलेख भग तो या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या पूर्वी किंवा नंतर करण्यात आलेला असो, या अधिनियमाचा प्रारंभ होताच सून्य व अप्रवर्ती ठरेल.

१. १९८५ चा अधिनियम ७३, कलम २ द्वारे, खंड (ख) या शेवटी हे स्पष्टीकरण समाविष्ट करण्यात आले.

प्रकरण ३ रे.

बंधकृष्णाची परतफेड करण्याचे दायित्व नष्ट होणे

६. (१) या अधिनियमाचा प्रारंभ होताच प्रत्येक बंधविगान्यावर असलेले कोणतेही बंधकृष्ण बंधकृष्णाची किंवा अशा प्रारंभाच्या लगतपूर्वी, कोणत्याही बंधकृष्णाचा चुकते करण्याचे राहन गेलेला असा भाग यांची परतफेड परतफेड करण्याचे दायित्व नष्ट झाले असल्याचे मानव्यात येईल.

(२) या अधिनियमाच्या प्रारंभानंतर, कोणतेही बंधकृष्ण किंवा त्याचा कोणताही भाग यांचा वसुलीकरता कोणत्याही दिवाणी न्यायालयात किंवा अन्य कोणत्याही प्राधिकरणासेमधे कोणताही दावा किंवा अन्य कार्यवाही होऊ शकणार नाही.

(३) या अधिनियमाच्या प्रारंभापूर्वी, बंधकृष्णाच्या वसुलीकरता काढण्यात आलेल्या आणि अशा प्रारंभाच्या पूर्वी पूर्णपणे पूर्ती न झालेल्या प्रत्येक हुक्मनाम्याची किंवा आदेशाची, अशा प्रारंभानंतर पूर्णपणे पूर्ती झाली असल्याचे मानव्यात येईल.

(४) या अधिनियमाच्या प्रारंभापूर्वी कोणत्याही बंधकृष्णाच्या वसुलीकरीता करण्यात आलेली प्रत्येक अप्ती, असा प्रारंभ होताच, विलोपित होईल; आणि अशा जप्तीच्या अनुरोधाने बंधविगान्याची कोणतीही जंगम मालमत्ता त्याच्या कब्जातून काढून सकतीने ताव्यात घेतली गेली असेल आणि ती विकण्यात येईतोपर्यंत कोणत्याही न्यायालयाच्या किंवा अन्य प्राधिकरणाच्या ताव्यात ठेवण्यात आली असेल अशा बाबतीत, अशा प्रारंभानंतर, अशी जंगम मालमत्ता, व्यवहर्य असेल तितक्या लवकर, बंधविगान्याच्या कब्जात परत देण्यात येईल.

(५) या अधिनियमाच्या प्रारंभापूर्वी, बंधविगारी किंवा त्याच्या कुटुंबातील व्यक्ती किंवा त्याच्यावर अवलंबून असणारी अन्य व्यक्ती याच्या मालकीच्या कोणत्याही सपत्ताचा कब्जा कोणत्याही धनकोने एखाद्या बंधकृष्णाच्या वसुलीकरता त्याच्याकडून जबरदस्तीने काढून घेतला असेल त्या बाबतीत, अशी संपत्ती जिच्याकडून ती सकतीने घेतली होती त्या व्यक्तीच्या कब्जात परत देण्यात येईल.

(६) पोटकलम (४) किंवा पोटकलम (५) मध्ये निर्देशिल्याप्रमाणे कोणतीही सपत्ती, या अधिनियमाच्या प्रारंभापासून तीस दिवसांच्या आत परत कब्जात न दिल्यास, त्यामुळे नाराज झालेल्या व्यक्तीस, अशा संपत्तीचा कब्जा परत मिळविण्यासाठी विहित असेल अशा मुदतीत विहित प्राधिकरणाकडे अर्ज करता येईल आणि विहित प्राधिकरण, धनकोस आपले म्हणणे मांडण्याची वाजवी संधी दिल्यानंतर, आदेश देऊन, त्यात विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा मुदतीत संबंधित संपत्तीचा कब्जा अर्जदाराकडे परत करण्याचा निर्देश देऊ शकेल.

(७) पोटकलम (६) खाली कोणत्याही विहित प्राधिकरणाने केलेला आदेश दिवाणी न्यायालयाने केलेला आदेश असल्याचे मानव्यात येईल आणि ज्याच्या अधिकारितेच्या स्थानिक सीमांमध्ये धनको स्वेच्छेने राहतो किंवा धंदा चालवतो किंवा प्राप्तीसाठी स्वतः व्यवसाय करतो अशा, सर्वात कमी द्रव्याधिकारिता असणाऱ्या न्यायालयाला अशा आदेशाची अमलबजावणी करता येईल.

(८) शंका निरसनाकरिता याद्वारे असे जाहीर करण्यात येत आहे की, बंधकृष्णाच्या वसुलीकरिता काढण्यात आलेल्या कोणत्याही हुक्मनाम्याची किंवा आदेशाची अमलबजावणी करताना या अधिनियमाच्या प्रारंभापूर्वी कोणतीही जप्त करण्यात आलेली संपत्ती विकण्यात आली असेल त्या बाबतीत अशा विक्रीस या अधिनियमाच्या कोणत्याही उपबंधामुळे बाध येणार नाही:

परतु, बंधविगान्याला किंवा त्याने या बाबतीत प्राधिकृत केलेल्या अभिकर्त्याला, अशा प्रारंभापासून पाच वर्षांच्या मुदतीत केळ्हाही, ज्या रकमेच्या वसुलीसाठी विक्रीचा आदेश देण्यात आला होता अशा विक्रीच्या जाहीरनाम्यामध्ये विनिर्दिष्ट केलेली रकम-हुक्मनामाधारकाल अशा विक्रीच्या जाहीरनाम्याच्या दिनांकापासून मिळाली असेल अशी कोणतीही रकम आणि तसेच दरम्यानचे उत्पन्न त्यातून वजा करून हुक्मनामाधारकाल देण्यासाठी न्यायालयामध्ये जमा करून विक्री रद्द ठरवून घेण्यासाठी अर्ज करता येईल.

(९) बंधविगार पद्धतीअन्वये कोणत्याही दायित्वाची अमलबजावणी करवून घेण्यासाठी कोणताही दावा किंवा कार्यवाही यात, बंधविगान्यास दिलेल्या अग्रिमाच्या वसुलीकरिता केलेला दावा किंवा कार्यवाही यांचीही समावेश आहे—या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या वेळी प्रलंबित असेल त्या बाबतीत, असा दावा किंवा अशी कार्यवाही असा प्रारंभ होताच काढून टाकल्यागत ठरेल.

(१०) या अधिनियमाचा प्रारंभ होताच दिवाणी कारागृहात स्थानबद्ध करण्यात आलेल्या प्रत्येक बंधविगान्यास—मग तो, न्यायनिर्णयापूर्वी स्थानबद्ध केलेला असो किंवा नंतर केलेला असो-ताबडतोव स्थानबद्धतेतून मुक्त करण्यात येईल.

बंधविगान्याची ७. (१) बंधविगान्याच्या ठायी निहित असलेली जी संपत्ती या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या संपत्ती लगतपूर्वी कोणत्याही बंधकृणाच्या संबंधातील कोणतेही गहाण, प्रभार, धारणाधिकार किंवा अन्य बोजे यांचाली गहाण, इ. असेल ती सर्व संपत्ती तिचा बंधकृणाशी संबंध असेल तेथवर, असे गहाण, प्रभार, धारणाधिकार किंवा पासून मुक्त अन्य बोजे यांचासून मुक्त आणि स्वतंत्र अशा अवस्थेत राहील आणि अशी कोणतीही संपत्ती, या अधिकृणे नियमाच्या प्रारंभाच्या लगतपूर्वी गहाणधारक, प्रभारधारक, धारणाधिकारी किंवा बोजाधारक यांच्या कब्जात असेल त्या बाबतीत, अशी संपत्ती (ती अन्य कोणत्याही प्रभारास अधीन असल्यास तेवढी बाबतीज करून एरव्ही) असा प्रारंभ होताच, बंधविगान्याच्या कब्जात परत देण्यात येईल.

(२) पोटकलम (१) मध्ये निर्देशिलेली कोणतीही संपत्ती बंधविगान्याच्या कब्जात परत देण्यात कोणताही विलंब झाल्यास, असा बंधविगारी, ज्याच्या अधिकारितेच्या स्थानिक सीमांभद्र्ये अशी संपत्ती असेल असे, सर्वांत कमी द्रव्याधिकारिता असलेले दिवाणी न्यायालय निश्चित करील असे दरम्यानचे उत्पन्न है गहाणधारक, धारणाधिकारी, प्रभारधारक किंवा बोजाधारक यांच्याकडून वसूल करण्यास अशा प्रारंभाच्या दिनांकी व तेम्हापासून हक्कदार होईल.

मुक्त करण्यात ८. (१) कोणताही बंधविगार करण्याच्या कोणत्याही दायित्वापासून मुक्त करण्यात आलेली असलेल्या कोणतीही व्यक्ती, बंधविगारी प्रतिफल म्हणून, ती व्यक्ती या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या लगतपूर्वी जेथे बंधविगान्यास रहात होती अशा कोणत्याही घरवाडीमधून किंवा अन्य राहण्याच्या वास्तवमध्यन तिळा काढून टाकता घरवाडी, इ. येणार नाही.

मधून काढून (२) जर या अधिनियमाच्या प्रारंभानंतर, अशा कोणत्याही व्यक्तीस पोटकलम (१) मध्ये निर्देशिलाकावयाचे लेल्या कोणत्याही घरवाडीमधून किंवा निवासी जागेमधून धनकोने काढून टाकले तर, ज्या उप विभागात नाही. अशी घरवाडी किंवा निवासी जागा येत असेल त्या उप विभागाच्या प्रभारी कायर्कारी दंडाधिकारी, व्यवहार्य असेल तितक्या लवकर, अशी घरवाडी किंवा अन्य निवासी जागा यांचा कब्जा बंधविगान्याकडे परत देववील.

रद्द झालेल्या ९. (१) या अधिनियमाच्या उपबंधांच्या आधारे रद्द झालेल्या किंवा रद्द झाले असल्याचे किंवा अद्यापोटी पूणपणे चुकते झाले असल्याचे मानण्यात येणाऱ्या कोणत्याही बंधकृणापोटी कोणत्याही धनकोला काहीही धनकोन पसे पैसे स्वीकारता येणार नाहीत.

स्वीकारावयाचे (२) पोटकलम (१) च्या उपबंधाचे उल्लंघन करणारी कोणतीही व्यक्ती, तीन वर्षांपैर्यंत असू शकेल नाहीत. इतक्या मुदतीच्या कारावासास तसेच द्रव्यदंडास पात्र असेल.

(३) पोटकलम (२) अन्ये एखाद्या व्यक्तीस दोषी ठरविणारे कोणतेही न्यायालय त्या पोटकलमांचाली देण्यात येतील त्या शिक्षांव्यतिरिक्त आणखी आदेश देऊन त्या व्यक्तीने पोटकलम (१) च्या उपबंधांचे उल्लंघन करून स्वीकारलेली रक्कम बंधविगान्यास परत करण्याकरता, आदेशात विनिर्दिष्ट करण्यात येईल तितक्या मुदतीत न्यायालयाकडे जमा करण्याचा निवेश देऊ शकेल.

प्रकरण ४ ये

अंमलबजावणी करणारे प्राधिकारी

या अधिनियमाच्या १०. राज्य शासन, या अधिनियमाच्या उपबंधांसी योग्यरीत्या अंमलबजावणी करण्यात येईल अशी उपबंधांची अंमल-खात्रीलायक तजवीज जिल्हा दंडाधिकार्याला प्रदान करु बजावणी करण्या-शकेल व अशी कर्तव्ये त्याला नेमून देऊ शकेल आणि जिल्हा दंडाधिकारी, त्याला कुण्यम असणारा करिता विनिर्दिष्ट कोणता अधिकारी अशा प्रकारे प्रदान करण्यात आलेल्या सर्व किंवा त्यांपैकी कोणत्याही शक्तींचा वापर करता येतील असे करील आणि अशा प्रकारे नेमून देण्यात आलेली सर्व किंवा त्यांपैकी कोणतीही कर्तव्ये पार पाडली ते प्राधिकारी. विनिर्दिष्ट करू शकेल आणि अशा विनिर्दिष्ट करण्यात आलेल्या अधिकार्याला कोणत्या स्थानिक सीमांच्या आत अशा शक्ती वापराव्या लागतील किंवा अशी कर्तव्ये पार पाडावी लागतील तेही विनिर्दिष्ट करू शकेल.

कातपुरवठा होण्याची ११. कलम १० अन्वये राज्य शासनाने प्राधिकृत केलेला जिल्हा दंडाधिकारी आणि त्या कलमांवये खात्रीलायक तजवीज जिल्हा दंडाधिकार्याने विनिर्दिष्ट केलेला अधिकारी, व्यवहार्य असेल तेथवर, बंधविगान्यास आणखी कातपुरवठा-कोणतेही बंधन घेण्याचा प्रसंग येऊ नये किंवा त्यास तसे कारण पडू नये याकरिता अशा बंधविगान्याचे धिकारी व अन्य अधि-आर्थिक हितसंबंध सुनिश्चित व संरक्षित करून त्याद्वारे, त्या मुक्त करण्यात आलेल्या बंधविगान्याचे कारी यांचे कर्तव्य. कल्याणवृद्धीसाठी प्रयत्न करतील.

जिल्हा दंडाधिकारी १२. जिल्हा दंडाधिकारी व कलम १० अन्वये त्याने प्राधिकृत केलेला प्रत्येक अधिकारी यांने, या व त्याने प्राधिकृत अधिनियमाच्या प्रारंभानंतर त्याच्या अधिकारितेच्या स्थानिक सीमांभद्र्ये राहण्याच्या कोणत्याही व्यक्ती-केलेले अधिकारी कडून किंवा तिच्या वतीने कोणत्याही बंधविगार पद्धतीची किंवा अन्य कोणत्याही वेठविगार पद्धतीची यांचे कर्तव्य. अंमलबजावणी करण्यात येत आहे किंवा कसे याबद्दल चौकशी करील आणि जर अशा चौकशींची, बंधविगार पद्धतीची किंवा अन्य कोणत्याही वेठविगार पद्धतीची अंमलबजावणी करणारी कोणतीही व्यक्ती अशी कारवाई करील.

प्रकरण ५ वे

दक्षता समिती

७३. (१) प्रत्येक राज्य शासन, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे प्रत्येक जिल्ह्यात व प्रत्येक दक्षता समित्याची स्थापना करील.

(२) जिल्हाकरिता स्थापन केलेली प्रत्येक दक्षता समिती पुढील सदस्य मिळून बनलेली असेल, ते असे :—

(क) जिल्हा दंडाधिकारी, किंवा त्याने नामनियुक्त केलेला इसम हा अध्यक्ष होईल;

(ख) अनुसूचित जाती किंवा अनुसूचित जनजाती यांच्या घटक असलेल्या व त्या जिल्ह्यात राहणाऱ्या तीन व्यक्ती :—

जिल्हा दंडाधिकाच्याने या नामनियुक्त करावयाच्या;

(ग) त्या जिल्हातील रहिवासी असलेले दोन समाजसेवक—जिल्हा दंडाधिकाच्याने नामनियुक्त करावयाचे;

(घ) ग्रामविकासाशी संबंधित असलेल्या, जिल्हातील सरकारी व बिनसरकारी यंत्रणांचे प्रतिनिधित्व करण्याकरिता जास्तीत जास्त तीन व्यक्ती—राज्य शासनाने या नामनियुक्त करावयाच्या;

(इ) जिल्हातील वित्तीय व पतसंस्थांचे प्रतिनिधित्व करण्याकरिता एक व्यक्ती—जिल्हा दंडाधिकाच्याने ही नामनियुक्त करावयाची.

(३) उप विभागाकरिता स्थापन केलेली प्रत्येक दक्षता समिती पुढील सदस्य मिळून बनलेली असेल ते असे :—

(क) उप विभागीय दंडाधिकारी किंवा त्याने नामनियुक्त केलेला इसम—हा अध्यक्ष होईल;

(ख) अनुसूचित जाती किंवा अनुसूचित जनजाती यांच्या घटक असलेल्या व त्या उप विभागात राहणाऱ्या तीन व्यक्ती—या उप विभागीय दंडाधिकाच्याने नामनियुक्त करावयाच्या;

(ग) त्या उप विभागात राहणारे दोन समाजसेवक—हे उप विभागीय दंडाधिकाच्याने नामनियुक्त करावयाचे;

(घ) ग्रामविकासाशी संबंधित असलेल्या, उप विभागातील सरकारी किंवा बिनसरकारी यंत्रणांचे प्रतिनिधित्व करण्याकरिता जास्तीत जास्त तीन व्यक्ती—या जिल्हा दंडाधिकाच्याने नामनियुक्त करावयाच्या;

(इ) उप विभागातील वित्तीय व पतसंस्थांचे प्रतिनिधित्व करण्याकरिता एक व्यक्ती—उप विभागीय ही दंडाधिकाच्याने नामनियुक्त करावयाची;

(च) कलम १० अन्यथे विनिर्दिष्ट करण्यात आलेला व त्या उप विभागात कार्य करणारा एक अधिकारी.

(४) प्रत्येक दक्षता समिती खत्रीच्या आपल्या कार्यपद्धतीचे विनियमन करील आणि आवश्यक असेल त्याप्रमाणे—

(क) जिल्हाकरिता स्थापन करण्यात आलेला दक्षता समितीच्या बाबतीत, जिल्हा दंडाधिकारी,

(ख) उप विभागाकरिता स्थापन करण्यात आलेल्या दक्षता समितीच्या बाबतीत, उप विभागीय दंडाधिकारी, यांच्याकडून सचिवीय सहाय्याची व्यवस्था करण्यात येईल.

(५) दक्षता समितीच्या रचनेमध्ये किंवा तिच्या कार्यपद्धतीमध्ये कोणताही दोष आहे एवढधार केवळ कारणावरून दक्षता समितीची कोणतीही कायवाही विधिवाही ठरणार नाही.

१४. (१) दक्षता समितीची कार्ये पुढीलप्रमाणे असतील :—

दक्षता समित्याची

(क) या अधिनियमाचे उपबंध किंवा त्यांखाली करण्यात आलेला कोणताही नियम यांची कार्ये योग्य रीत्या अमलबजावणी होईल अशी खालीलायक तजवीज होण्यासाठी करण्यात आलेले प्रयत्न व करण्यात आलेली कारवाई याबाबत जिल्हा दंडाधिकारी किंवा त्याने प्राधिकृत केलेला अन्य कोणताही अधिकारी यांना माहिती कळवणे;

(ख) मुक्त करण्यात आलेल्या बंधविगाच्यांना पुरेसा पतपुरवठा सुस्वपणे होत रहावा या दृष्टीने ग्रामीण बँका व सहकारी संस्था यांच्या कार्याचा समन्वय करणे;

(घ) या अधिनियमान्वये ज्यांची दखल घेण्यात आली आहे असे किती अपराधे घडले त्यांवर नजर ठेवणे;

(इ) या अधिनियमान्वये ज्यांची दखल घेणे आवश्यक आहे असा कोणताही अपराध घडत आहे किंवा कसे यांची पाहणी करणे;

(३) कोणत्याही सुक्ष्म वंधविगान्याविशुद्ध किंवा त्याच्या कुटुंबातील कोणत्याही व्यक्तीविशुद्ध किंवा त्याच्यावर अवलंबून असणाऱ्या अन्य कोणत्याही व्यक्तीविशुद्ध कोणत्याही वंधक्रृणाची अथवा जें झूण हे वंधक्रृण असल्याचा दावा अशा व्यक्तीने केला असेल अशा अन्य कोणत्याही झूणाची पूर्णत: किंवा अंशतः वसुली करण्यासाठी, मांडण्यात आलेल्या कोणत्याही दाव्यात बचाव देणे.

(२) दक्षता समिती, सुक्ष्म करण्यात आलेल्या वंधविगान्याविशुद्ध लावण्यात आलेल्या दाव्यात बचाव देण्याकरिता तिच्या एखाद्या सदस्यास प्राधिकृत करू शकेल आणि अशा प्रकारे प्राधिकृत करण्यात आलेला सदस्य हा या दाव्याच्या प्रयोजनाकरिता, सुक्ष्म करण्यात आलेल्या वंधविगान्याचा प्राधिकृत अभिकर्ता असल्याचे मानण्यात येईल.

मावितीचा भार. १५. जेव्हा जव्हा एखादे झूण हे वंधक्रृण असल्याचा दावा एखादा वंधविगारी किंवा दक्षता समिती करील तेव्हा तेव्हा त्याचाबतीत, असे झूण हे वंधक्रृण नाही हे सिद्ध करण्याचा भार धनकोवर राहील.

प्रकरण ६ वे

अपराध व संपरीक्षेची कार्यपद्धती

वंधविगार कारवून १६. या अधिनियमाच्या प्रारंभानंतर, जो कोणी कोणत्याही व्यक्तीस कोणत्याही प्रकारचा वंधविगार घेतल्याबद्दल शिक्षा करण्यास भाग पाडील तो, तीन वर्षांपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावासास आणि तसेच दोन हजार रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास पात्र होईल.

वंधक्रृण दिल्याबद्दल १७. या अधिनियमाच्या प्रारंभानंतर, जो कोणी कोणतेही वंधक्रृण देईल तो, तीन वर्षांपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावासास आणि तसेच दोन हजार रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास पात्र होईल.

वंधविगार १८. ज्याच्या आधारे कोणत्याही व्यक्तीस किंवा अशा व्यक्तीच्या कुटुंबातील कोणाही व्यक्तीस पद्धतीअन्वये किंवा अशा व्यक्तीवर अवलंबून असणाऱ्या अन्य कोणत्याही व्यक्तीस वंधविगार पद्धतीअन्वये कोणत्याही वंधविगार प्रकारचे काम करावे लाग्ये अशी कोणतीही रुढी, परंपरा, संविदा, करार किंवा अन्य संलेख याची करवन जो कोणी या अधिनियमाच्या प्रारंभानंतर अमलबजावणी करील तो, तीन वर्षांपर्यंत असू शकेल इतक्या घेतल्याबद्दल मुदतीच्या कारावासास आणि तसेच दोन हजार रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास पात्र होईल; शिक्षा आणि असा द्रव्यदंड वसूल करण्यात आल्यास त्यामधून, जितके दिवस संपत्तीचा कब्जा देण्यात आला नव्हता तितक्या घेण्यात आला तितक्या दिवसांचे, दर दिवसाला पाच रुपये या दराने वंधविगान्यास पैसे देण्यात येतील.

वंधविगान्यास संपत्ती १९. जो कोणी या अधिनियमाद्वारे तसे आवश्यक करण्यात आले असता, या अधिनियमाच्या परत देण्याचे प्रारंभापासून तीस दिवसांच्या आत कोणत्याही वंधविगान्याकडे त्याची कोणतीही संपत्ती परत देण्याचे वर्जित्या बद्दल किंवा वर्जील किंवा त्याकामी कसूर करील तो, एक वर्षांपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावासास किंवा त्यात कसूर केल्या एक हजार रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास किंवा दोन्ही शिक्षांस पात्र होईल; आणि असा बद्दल शिक्षा द्रव्यदंड वसूल करण्यात आल्यास त्यामधून, जितके दिवस संपत्तीचा कब्जा देण्यात आला नव्हता तितक्या दिवसांचे, दर दिवसाला पाच रुपये या दराने वंधविगान्यास पैसे देण्यात येतील.

अपराधास अपप्रेरणा २०. या अधिनियमान्वये शिक्षापात्र असणाऱ्या अपराधास जो कोणी अपप्रेरणा देईल—मग अशा देणे प्रकारे अपप्रेरणा देण्यात आलेला अपराध करण्यात आलेला असो वा नसो,—तो, अशा अपप्रेरणा देण्यात आलेल्या अपराधाकरिता जी शिक्षा देण्याची तरतुद करण्यात आली असेल त्याच शिक्षेस पात्र होईल. स्पष्टीकरण.—या अधिनियमाच्या प्रयोजनार्थ “अपप्रेरणा देणे” या शब्दप्रयोगास ‘भारतीय दंड सहिता, १९६०’ (१९६० चा ४५) यामध्ये त्याला नेमून देण्यात आलेला अर्थ आहे.

२१. राज्य शासन या अधिनियमाखालील अपराधांची संपरीक्षा करण्याकरिता कार्यकारी दंडाधिकारींच्यांनी अशा प्रकारे शक्ती प्रदान करण्यात आल्यावर, ज्याला यांप्रमाणे शक्ती प्रदान करण्यात आल्या आहेत अपराधांची असा कार्यकारी दंडाधिकारी ‘फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३’ (१९७४ चा २) याच्या प्रयोजनां-संपरीक्षा पुरता, प्रथम वर्गाचा किंवा, प्रकरणपरत्वे, द्वितीय वर्गाचा न्यायिक दंडाधिकारी असल्याचे मानण्यात येईल. (२) या अधिनियमाखालील अपराधांची दंडाधिकाच्याला संक्षिप्तपणे संपरीक्षा करता येईल.

अपराधांची दखल घेणे. २२. या अधिनियमाखालील प्रत्येक अपराधांची दखलपात्र व जासूनपात्र असेल.

कंपन्यांनी केलेले अपराध. २३. (१) जर या अधिनियमाखालील अपराध एखादा कंपनीने केला असेल तर, अपराध जबाबदार होती ती प्रत्येक व्यक्ती व तसेच कंपनीही अपराधाबद्दल दोषी असल्याचे भानले जाईल आणि त्याच्या विशुद्ध कायवाही केली जाण्यास व तदनुसार शिक्षा मिळण्यास त्या पात्र असतील.

(२) पोट-कलम (१) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, जर या अधिनियमाखालील अपराध कंपनीने केलेला असेल, आणि कंपनीचा कोणताही संचालक, व्यवस्थापक, सचिव किंवा अन्य अधिकारी याच्या संमतीने किंवा मूकानुमतीने तो अपराध करण्यात आला होता अथवा त्याने केलेल्या कोणत्याही हूलगर्जीपणाशी त्या अपराधाचा कारणसंबंध जोडता येण्यासारखा आहे असे शाब्दीत ज्ञाले तर, असा संचालक, व्यवस्थापक, सचिव किंवा अन्य अधिकारी हासुद्धा त्या अपराधाबद्दल दोषी असल्याचे मानले जाईल आणि त्याच्याविशुद्ध कायवाही केली जाण्यास व तदनुसार शिक्षा मिळण्यास तो पात्र असेल.

स्थलीकरण.—या कलमाच्या प्रयोजनार्थ,—

(क) “कोणताही” याचा अर्थ, कोणताही निगमिकाय, असा आहे आणि त्यामध्ये ऐढी किंवा अन्य व्यक्तीचा संघ यांचा समावेश आहे; आणि

(ख) “संचालक” याचा पेढीच्या संबंधातील अर्थ, पेढीतील भागीदार, असा आहे.

प्रकरण ७ वे

संकीर्ण

२४. या अधिनियमाखाली सद्भावपूर्वक केलेल्या किंवा करण्याचे योजिलेल्या कोणत्याही गोष्टीबहुल सद्भावपूर्वक करण्यात कोणतेही राज्य शासन किंवा राज्य शासनाचा कोणताही अधिकारी किंवा दक्षता समितीचा कोणताही आलेल्या कारवाईला सदस्य यांच्याविस्तृद्ध कोणताही दावा, खटला किंवा अन्य वैध कायवाही होऊ शकणार नाही. संरक्षण.

२५. या बाबतीत या अधिनियमाचा कोणताही उपबंध लागू होतो अशा कोणत्याही बाबतीत दिवाणी कोणत्याही दिवाणी न्यायालयाला अधिकारिता असणार नाही आणि या अधिनियमानुसार किंवा त्याखाली न्यायालयांच्या करण्यात आलेल्या किंवा करण्याचे योजिलेल्या अशा कोणत्याही गोष्टीसंबंधी कोणत्याही दिवाणी न्यायालया-अधिकारितेस कडून व्यावेश दिला जाणार नाही. आडकाठी.

२६. (१) या अधिनियमाच्या उपबंधांची अमलबजावणी करण्यासाठी केंद्र शासनास, शासकीय नियम करण्याची राज्यपद्धतील अधिसूचनेद्वारे, नियम करता येतील.

(२) विशेषत: आणि पूर्वगामी शक्तीस बाध न येता, अशा नियमांमध्ये पुढील सर्व किंवा त्यांपैकी कोणत्याही बाबीसंबंधी उपबंध करता येईल, त्या बाबी अशा:—

(क) कलम ६ च्या पोटकलम (४) किंवा पोटकलम (५) मध्ये निर्देशिलेल्याप्रमाणे संपत्तीचा कब्जा परत देण्याबाबत त्या कलमाच्या पोटकलम (६) अन्वये कोणत्या प्राधिकरणाकडे अर्ज द्यावयाचा;

(ख) कलम ६ च्या पोटकलम (६) अन्वये संपत्तीचा कब्जा परत देण्याबाबत विहित प्राधिकरणाकडे किंती मुदतीत अर्ज करावयाचा;

(ग) या अधिनियमाच्या उपबंधांची किंवा त्याखाली करण्यात आलेल्या कोणत्याही नियमांची अमलबजावणी होईल अशी खात्रीलायक तजवीज करण्यासाठी कलम १४-पोटकलम (१) -खंड

(क) अन्वये दक्षता समित्यांनी करावयाची उपायथोजना;

(घ) विहित करणे आवश्यक असेल क्वांविहित करता येईल अशी अन्य कोणतीही बाब.

(२) केंद्र सरकारने या अधिनियमाखाली केलेला प्रत्येक नियम, तो करण्यात आल्यानंतर, होईल तितक्या लवकर संसदेच्या प्रत्येक सभागृहासमोर, ते एका सत्राते बनलेल्या अथवा दोन किंसा अधिक क्रमवर्ती सत्रे मिळन बनलेल्या अशा एकूण तीस दिवसांच्या कालावधीकरिता सदाचारी असताना ठेवला जाईल, आणि पूर्वीकृत सत्राच्या किंवा क्रमवर्ती सत्रांच्या पाठोपाठचे सत्र संपाद्यापूर्वी जर त्या नियमता कोणतेही अपरिवर्तन करण्याबाबत दोन्ही सभागृहांचे मतैक्य झाले कृत्यवाचा तो नियम करण्यात येऊ नये याबाबत दोन्ही सभागृहांचे मतैक्य झाले तर त्यानंतर तो नियम अशा आपरिवर्तित रूपातच परिणामक होईल किंवा प्रकरणपरत्व मुळीच परिणामक होणार नाही; तथापि अशा कोणत्याही अपरिवर्तनामुळे क्वांविहित करणे शुन्यीक गामुळ, तत्पूर्वी त्या नियमाखाली करण्यात आलेल्या कोणत्याही गोष्टीच्या विधिग्राह्यतेला बाध यणार नाही.

२७. (१) ‘बंधविगार पढती (चुळ्हाटन) अध्यादेश, १९७५’ (१९७५ चा १७) हा याद्वारे निरसन व व्यावृत्ती निरसित करण्यात यत आहे.

(२) अशा प्रकारे निरसन झाले असले तरीही, या अध्यादेशान्वय करण्यात आलेली कोणतीही गोष्ट किंवा कारवाई (यात, कोणतीही अधिकारी प्रसिद्ध करणे, निदेश देणे, नामनियुक्ती करणे, शक्ती प्रदान करणे, कर्तव्य नेमून देणे किंवा अधिकारी विनिर्दिष्ट करणे यांत्रा समावेश होतो) ही, या अधिनियमाच्या तदनुरूप उपबंधान्वय करण्यात आली असल्याचे मानन्यात येईल.